

ZBIGNIEW ROMANIUK (Brańsk)

KATALOG ŻYDOWSKICH KSIĄG PAMIĘCI Z POLSKI PÓŁNOCNO-WSCHODNIEJ

Po II wojnie światowej wśród ocalałych od zagłady Żydów powstał zamiysł upamiętnienia życia w dawnych gminach (kahalach), a głównie Holocaustu. Jednym ze sposobów takiego upamiętnienia było wydawanie „Ksiąg pamięci” poszczególnych gmin żydowskich. Obecnie bibliografie odnotowują ponad 700 publikacji o kahalach środkowej i wschodniej Europy, które funkcjonowały przed zagładą. Przyjęło się, iż popularnie nazywane są one „pinkasami” (kronikami). Nazwa ta nawiązuje do dawnych kronik („Pinkas ha keilot”) prowadzonych przez gminy żydowskie. Bardzo często używa się też określenia „Księga Pamięci” (Księga Pamiątkowa), co jest tłumaczeniem z języka hebrajskiego innego wyrażenia używanego w tytułach „Sefer zikaron”.

Prawie wszystkie księgi pamięci mają charakter wspomnieniowy i pisane są w języku żydowskim (jidisz) lub hebrajskim, chociaż część posiada streszczenia angielskie lub nawet pełne tłumaczenie na ten język. Większość pisana była przez zespoły autorskie i wydana wysiłkiem organizacji ziomkowskich z Izraela, USA, Argentyny, Australii, Meksyku i innych. Publikacje te zawierają zazwyczaj mało informacji wykraczających przed okres międzywojenny. W treści zdecydowanie dominuje tematyka wojny i zagłady. Część ksiąg pamięci na początkowych stronach opisuje bogate życie duchowe, kulturalne i gospodarcze skupisk żydowskich, podając szczegóły funkcjonowania instytucji i organizacji kahalnych, życiorysy ludzi zasłużonych, rabinów i inne informacje. Zasadnicza część tych publikacji to wspomnienia ocalałych od zagłady Żydów. Ich relacje często przepełnia ból po stracie najbliższych. Nie są one też wolne od licznych oskarżeń w stosunku do Polaków, nie zawsze słusznych. Często w „pinkasach” zamieszczane są listy osób zamęczonych w czasie wojny i ocalałych.

Poniżej prezentuję wykaz publikacji o charakterze wspomnieniowym, głównie ksiąg pamięci z byłych gmin żydowskich północno-wschodniej Polski (województwa białostockie, łomżyńskie i suwalskie). Na podstawie zagranicznych bibliografii, kwerend bibliotecznych w Izraelu i Stanach Zjednoczonych, oraz informacji uzyskanych za pośrednictwem internetu udało mi się zestawić listę 50 publikacji o charakterze wspomnieniowym¹. Prawie wszystkie pisane były przez dawnych mieszkańców miast i osiedli, w których funkcjonowały kahały, stąd jest tam duży natłok rozmaitych informacji, o zróżnicowanej wartości badawczej.

Wyjątek w tym zakresie stanowi dwutomowa kronika Białegostoku opracowana przez historyka i pisarza Abrama Szmula Herszberga, który urodził się w 1859 r. w Kolnie, a zmarł w 1940 r. w Białymstoku. Kronika zawiera materiały od XVII w. do 1935-1936 r. Nie ma w niej więc części martyrologicznej. Już przed wojną autor przedstawił rękopis Zarządowi Żydowskiej Białostockiej Gminy Wyznaniowej, która z powodu trudności finansowych odmówiła wydania książki drukiem. W 1938 r. Herszberg przesłał rękopis synom zamieszkałym w Stanach Zjednoczonych. Książkę wydało, w dwóch tomach (t. I – 1949, t. II – 1950 r.), dopiero po wojnie Białostockie Żydowskie Towarzystwo Historyczne w Nowym Jorku. Książka Herszberga oparta jest na materiałach źródłowych, często zniszczonych lub zagubionych w czasie wojny, stąd jej wyjątkowa wartość.

Innym „pinkasem”, który zasługuje na wyróżnienie jest „Księga Pamięci Brańska”, wydana w 1948 r. jako jedna z pierwszych tego cyklu.

---

¹ Zestawienia publikacji dokonano opierając się na własnych badaniach oraz publikacjach: A. Leszczyński, *Struktura społeczna ludności żydowskiej miast i miasteczek dawnego Obwodu Białostockiego w latach 1864-1914*, [w:] *Miasta północno-wschodniej części Polski*, Białystok 1982; J. Kugelmass, J. Boyarin, *From A Ruined Garden: The Memorial Books of Polish Jewry*, Nowy Jork 1983; Sallyann Amdur Sack, *A Guide to Jewish Genealogical Research in Israel*, Baltimore 1987; *Yizkor Book Holdings of the US Holocaust Memorial Museum...*, as of Nov. 1995, Waszyngton 1995 (wydruk komputerowy); *Bibliography of Eastern European Memorial (Yizkor) Books*, zestawiał Zachary M. Baker, [w:] *Genealogical Resources in the New York Metropolitan Area*, Nowy Jork 1989, II wyd. 1992; D. Bass, *Bibliographical List of Memorial Books Published in the Years 1943-1972*, „Yad Vashem Studies” 1973, nr 9; Gary Mokotoff and Sallyann Amdur Sack, *Where Once We Walked. A Guide to the Jewish Communities Destroyed in The Holocaust*, Teaneck (USA) 1991; A. Leszczyński, *Żydzi ziemi bielskiej od połowy XVII w. do 1795 r.*, Wrocław 1980; Chester G. Cohen, *Shtetl finder*, Los Angeles 1980; T. Wiśniewski, *Bóźnie Białostocczyzny*, Białystok 1992. W tym miejscu pragnę podziękować Tomaszowi Wiśniewskiemu za udostępnienie prywatnych zbiorów, które poszerzyły wykaz publikacji.

Z rozmowy z Abramem Weinem z Yad Vashem w Jerozolimie wiem, iż przygotowywany jest przez niego kolejny tom z serii „Pinkas Kehilot” obejmujący Białostocczyznę (Podlasie?).

O jej wartości stanowi fakt, iż głównym jej autorem był Alter Trus, przed wojną działacz społeczny gminy żydowskiej i ławnik miejski w Brańsku, który interesował się historią i czytał miejscowy oryginalny „Pinkas ha keilot”, prowadzony od 1816 r. Trus na omówienie życia żydowskiego przed wojną (we wszelkich aspektach) poświęcił ponad połowę swego 440-stronicowego dzieła. Konfrontacja podanych faktów z dokumentami archiwalnymi wypadła pozytywnie. Na mniejszą uwagę zasługują zdarzenia z okresu II wojny światowej, podane z drugiej ręki, gdyż autor w czasie okupacji przebywał na terenie ZSRR. Na moją prośbę, za sprawą grupy brańszczan mieszkających w Izraelu, księgę przetłumaczono na język polski.

Inne księgi oparte w części na źródłach archiwalnych, a przez to posiadające większe walory poznawcze, wydano dla Tykocina i Zabłudowa. Niemal wszystkie pozostałe niżej wymienione publikacje są głównie wspomnieniami, pisanymi często wiele lat po wojnie. Mimo to, po krytycznym spojrzeniu, stanowią ważny element uzupełniający skromną bazę źródłową z okresu międzywojennego, a głównie II wojny światowej.

Użyty język (jidisz i hebrajski), jak i treść wskazują, iż pierwotnie księgi pamięci przeznaczone były tylko dla współrodaków (Żydów). W publikacjach uderza znikoma ilość informacji o ludziach innych narodowości (np. Polakach czy Białorusinach), czy wyznań. Pośrednio dowodzi to znikomej asymilacji Żydów, żyjących w małych miasteczkach (sztetlach) własnymi sprawami i problemami. O ile podawane są informacje o „innych”, przeważa pejoratywny kontekst wzajemnych relacji. Ostatnio mit żydowskiego miasteczka, opierając się na księgach pamięci, w interesujący sposób przedstawiła Olga Goldberg-Mukiewicz².

Dotychczas „księgi pamięci” były w niewielkim stopniu wykorzystywane przez historyków. Jako pionierów w tym zakresie, piszących o regionie, warto odnotować w tym miejscu Anatola Leszczyńskiego, Tomasza Wiśniewskiego i Zbigniewa Romaniuka. Księgi sporadycznie pojawiają się także w bibliografiach u kilku innych autorów, jednak bez dogłębnego ich wyzyskania. Tak niewielka liczba osób korzystających z bogatego regionalnego zasobu bibliograficznego wynika głównie z dwóch podstawowych barier. Pierwsza to niewielka dostępność tych książek, a druga to język, w którym przede wszystkim je pisano – jidisz i hebrajski.

---

² O. Goldberg-Mukiewicz, *Księga Pamięci a mit żydowskiego miasteczka*, „Etnografia Polska”, XXXV, 1991, z. 2, s. 187-199.

Na terenie Polski znajduje się około połowa z wymienionych pozycji. Największy zbiór posiada biblioteka Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Kilka z nich jest też w zbiorach prywatnych, a pojedyncze egzemplarze posiadają także różne instytucje na terenie regionu.

Najbogatsze zbiory za granicą posiadają: biblioteka narodowa i uniwersytecka w Jerozolimie, Instytut Pamięci Yad Vashem w Jerozolimie, YIVO w Nowym Jorku, dział żydowski Biblioteki Publicznej w Nowym Jorku, Muzeum Holocaustu w Waszyngtonie.

W wykazie tytuły książek podano w transliteracji z języka żydowskiego i hebrajskiego. W nawiasach kwadratowych umieszczono informacje dodatkowe pochodzące od autora opracowania, a głównie tłumaczenia na język polski oraz wskazania w jakim języku książka jest napisana lub streszczona: H – hebrajski, Y – jidisz, E – angielski. Dodatkowe informacje podane skróto: il. – ilustracje, kol. – kolumny, opr. – opracował.

Księgi pamięci

AUGUSTÓW

- [1] – Sefer Izkor Le'kehilat Augustow ve'ha seviva [Księga pamięci kahału Augustów i okolicy], pod red. I. Alexandruni, Tel Aviv 1966, s. 549, il., [H, Y]. Wydawca: Association of Former Residents of Augustów and Vicinity in Israel.

Według Anatola Leszczyńskiego książka zawiera błędne przypisanie kilku informacji z innego Augustowa, czyli Mostów Wielkich w dawnym woj. bełskim³.

BIAŁYSTOK

- [2] – Abraham Herszberg, Pinkos Białystok; grunt-materyaln zu der geszihte fun di jidn an Białystok biz noh der erszter velt-milhome [Kronika Białegostoku; podstawowy materiał o historii Żydów w Białymstoku do czasu po I wojnie światowej], opr. Yudl Mark, Nowy Jork, t. I 1949, t. II 1950, [Y]. Wydawca: Białystok Jewish Historical Association.
- [3] – Der Bialystoker jisker-bukh [Białostocka księga pamięci], opr. I. Shmulewitz, Nowy Jork 1982, Bialystoker Center, s. XI+396 jidisz, 205+X j. angielski, il., [Y, E]. Wydawca: Bialystoker Center in New Jork.

---

³ A. Leszczyński, *Żydzi ziemi bielskiej...*, s. 9.

BIELSK PODLASKI

- [4] – Bielsk Podliask [sic!], sefer izkor... [Bielsk Podlaski – księga pamięci...], opr. R. Ozhisky, M. Alpert, D. Malamedovitz, A. Steinberg; pod red. Haima Rebina, Tel Aviv 1975, s. 554+44 po ang., il. [H, Y, E]. Wydawca: The Immigrants Bielsk Association of Israel and the United States of America.

BRAŃSK

- [5] – Alter Trus, Julius Cohen, Braynsk; sefer ha-zikkaron [Brańsk – księga pamięci], Nowy Jork 1948, s. 440, il., [Y]. Wydawca: Brainsker Relief Committee of New York.

CIECHANOWIEC

- [6] – Ciechanovic. Mehoz Bialystok. Sefer edut ve'zikaron (Ciechanowiec – Distrykt Białystok. Memorial and Records), opr. E. Leoni, Tel Aviv 1964, s. 936+78, il., [H, Y, E]. Wydawca: The Ciechanovitzer Immigrant Association in Israel and the USA.

CZYŻEW

- [7] – Sefer Zikaron Czyzewo, opr. Sz. Kanc, Tel Aviv 1961, kol. 1206, ports, facsim, [H, Y]. Wydawca: Former Residents od Czyzewo in Israel and the USA.

DĄBROWA BIAŁOSTOCKA

- [8] – M. A. Nevis, Dubrowa, Memorial to a Shtetl [Dąbrowa. Pamięci sztetl], Rivel Vale [USA] 1982.

DROHICZYN⁴

- [9] – Sefer zikaron le'keilet Drohiczin [Księga pamięci kahału Drohiczyn], opr. David Shtokfish [Sztokfisz], Tel Aviv 1969, s. 576+67, il., [H, Y, E].

GONIĄDZ

- [10] – Sefer izkor Goniądz (Our Hometown Goniondz) [Księga pamięci Goniądza – Nasz rodzinny Goniądz], opr. J. Ben Meir (Treszczański) i A. L. Fajans, Tel Aviv 1960, s. 808+XIX, il., mapy, [H, Y, E]. Wydawca: The Committee of Goniondz Association in the USA and Israel.

---

⁴ Według Anatola Leszczyńskiego, *Struktura społeczna...*, s. 84, także: *Drohiczyn, finfhundert jor jidisz tebn [Drohiczyn, pięćset lat żydowskiego życia]*, opr. David B. Warszawsky, Chicago 1958, s. VIII+424, il., [Y]. Książka ta dotyczy Drohiczyna na Polesiu, a nie Drohiczyna nad Bugiem. Patrz: *Miasteczka polskie w XIX-XX wieku. Z dziejów formowania się społeczności*, Kielce 1992, s. 165, gdzie Anatol Leszczyński sprostował swój błąd.

GRAJEWO

- [11]– Grajeve izker-buk [Grajewo – księga pamięci], opr. G. Gorin, Nowy Jork 1950, s. 38+311, il. [Y, E]. Wydawca: United Grayever Relief Committee.

GRÓDEK

- [12]– Sefer zikaron le'keilot Horodok (al yadi Bialystok) [Księga pamięci kahału Gródek koło Białegostoku], opr. M. Siemion (Shemen), Tel Aviv 1963, s. 144, il., [H, Y]. Wydawca: Associations of Former Residents of Grodek in Israel and Argentina.

JEDWABNE

- [13]– Sefer Jedwabne – historiya ve'zikaron [Księga Jedwabne – historia pamięci], opr. Julius L. Baker, Jacob L. Baker, przy współpracy Moshe Tzinovitz, Jerozolima – Nowy Jork 1980, s. 121+110, il., [H, Y, E]. Wydawca: The Yedwabner Societies in Israel and in the United States of America.

KOLNO

- [14]– Sefer zikaron le'keilat Kolna [Księga pamięci kahału Kolno], opr. A. Remba i B. Halevy, Tel Aviv 1971, s. 680+70, il., [H, Y, E]. Wydawca: The Kolner Organization and Sifrat Poalim.

KRYNKI

- [15]– Pinkas Krynki. In memory of the Jewish Community [Kronika Krynek], red. Dov Rabin, Tel Aviv 1970, s. 376, il., mapy, [H, E]. Wydawca: Former Residents of Krynki in Israel and in the Diaspora.
- [16]– Alex Sofer, Krinik in khurbn: memuarn [Krynki w ruinie – Pamiętnik], Montevideo 1948, s. 269+27, il., mapa, [Y]. Wydawca: Los Comites de Ayuda a los Residentes de Krinki de Montevideo.

ŁOMŻA

- [17]– Lomze. Ir ojfkum un untergang [Łomża. Powstanie i upadek], opr. H. Sabatka, Nowy Jork 1957, s. 371, il., [Y]. Wydawca: American Committee for the Book of Lomza.
- Książka zawiera także informacje o Nowogrodzie i Piątnicy.
- [18]– Sefer zikaron le'keilat Lomza [Księga pamięci kahału Łomża], opr. Jom T. Lewiński, Tel Aviv 1952, s. 337, il., [H]. Wydawca: Former Residents of Lomza in Israel.

MICHAŁOWO

- [19]– Zipora Lyrne, Mychailowa (A Jewish Village in Poland) [Michałow. Żydowska osada w Polsce], Tel Aviv 1975.

SIEMIATYCZE

- [20] – Keilat Siemiatycz [Kahał Siemiatycze], opr. E. Tash (Tur-Shalom), Tel Aviv 1965, s. 449, il., mapa, [H, Y, E]. Wydawca: Association of Former Residents of Semiatich in Israel and the Diaspora.

SOKOŁY⁵

- [21] – M. Grossman, Sefer zikaron le'kedoszei Sokoly – Sokoł Izkor Buch [Księga pamięci męczeństwa Sokół], Tel Aviv 1962, s. 625, il., [Y]. Wydawca: Former Residents of Sokoly in Israel.
Książka zawiera informacje z okresu międzywojennego i wojny.

SOKÓŁKA

- [22] – Sefer Sokolka [Księga Sokółki]. The Encyclopaedia of the Jewish Diaspora, Jerusalem 1968, kol. 767, il., [H, Y].

STAWISKI

- [23] – Stawiski; sefer izkor [Stawiski – księga pamięci], opr. I. Rubin, Tel Aviv 1973, s. 379+5, il., [H, Y, E]. Wydawca: Stavisk Society in Israel.

SUCHOWOLA

- [24] – Khurbn Sukhovolye; le zikorn fun a jidisz shtetl tviszn Bialystok un Grodne [Zagłada Suchowoli; pamięci żydowskiego miasteczka między Białymstokiem i Grodnem]. Opis Lazara Simhah, opr. Sh. Zabłudowski, Meksyk 1947, s. 72, il., [Y]. Wydawca: Group of Suchowola Landslayt in Maxico.
[25] – Sefer Suchowole – Dos buch fun Suchowole [Księga Suchowola], The Encyclopaedia of the Jewish Diaspora, opr. H. Szejnberg, M. Wonhucki, I. Lewin, W. Cwan, Jerozolima-Tel Aviv 1957, kol. 616 [2 cz.], il., mapa, [H, Y].

SUPRAŚL

- [26] – Jakub Patt, Izkor Bukh Supraśl – The story of Supraśl. A shtetl in Eastern Poland [Księga pamięci Supraśla – Historia Supraśla. Miasteczka we wschodniej Polsce], Tel Aviv 1992, [E, H, Y].

SUWAŁKI

- [27] – Izkor-bukh Suwalk, opr. B. Kahan, Nowy Jork 1961, kol. 825, il., [Y]. Wydawca: The Suwalkand Vicinity Relief Committee of New York. Książka zawiera także informacje o okolicznych miejscowościach, tj. Bakałarzewo, Filipów, Sejny.

---

⁵ Ukazała się także książka: *Sokoły – be-ma'avak le'haim* [Sokoły. W walce o przetrwanie], opr. Szmuel Kliszer, Tel Aviv 1975, s. 438, il., [H]. Nie wiadomo, czy dotyczy miejscowości w woj. łomżyńskim.

SZCZUCZYN

- [28] – Hurban Keilat Szczuczyn [Zagłada kahału w Szczuczynie], Tel Aviv 1954, s. 151, il., [Y]. Wydawca: Former Residents of Szczuczyn in Israel and...

TYKOCIN

- [29] – Pinkas Tiktin. Anshe Tiktin Historical Book [Kronika Tykocina], red. Mosze Telczyn, przy współpr. Altera Hofmana, Chicago 1949, [Y].
- [30] – Sefer Tiktin. Memorial book of Tiktin [Księga pamięci Tykocina], red. M. Bar Yuda i Z. Ben Nachum, Tel Aviv 1959, s. 606, il., [H]. Wydawca: Former Residents of Tiktin in Israel.
- [30a] – Pinkas Tiktin, opr. Mordechai Nadav, Jerozolima 1997, [H]. Wydawca: Uniwersytet Hebrajski w Jerozolimie.
Książka przytacza informacje zawarte w dwóch wcześniejszych „Księgach pamięci” Tykocina.

WASILKÓW

- [31] – Leon Mendelewicz, Wasilkow izkor buch – The Wasilkower memorial book. Memories of our town Wasilkow which has been annihilated by the Nazis [Księga pamięci Wasilkowa], Melbourne 1990, s. 339+152, il., mapy, [Y, E]. Wydana nakładem autora.

WYSOKIE MAZOWIECKIE

- [32] – Wysokie-Mazowieckie; sefer zikaron [Wysokie Mazowieckie – księga pamięci], opr. I. Rubin, Tel Aviv 1975, s. 280, il., [H, Y, E]. Wydawca: Wysokie-Mazowieckie Society.

ZABŁUDÓW

- [33] – Zabłudowe – Iskor buch [Zabłudów – księga pamięci], red. Sz. Ciešlar (Zesler), J. Reznik i I. Ciešlar, konsultant M. Burstejn, Buenos Aires 1961, s. 507, il., mapa, [Y]. Wydawca: Zabłudowo Book Committet Buenos Aires.
Książka zawiera m.in. materiały z zabłudowskiego „Pinkasu” kahalnego z lat 1646-1810, znajdującego się w Żydowskiej Bibliotece Narodowej w Jerozolimie, sygn. 103.
- [34] – Zabłudow; dapim mi-tokh „isker-buch” [Zabłudów. Strony z księgi pamięci], opr. Nehama Shavli-Shimush i inni, Tel Aviv [Kfar Chabad 1987], s. 170+23, il., mapa, [H]. Wydawca: Former Residents of Zabłudow in Israel.

ZAMBRÓW

- [35] – Sefer Zambrov. Zembrova. The book of Zambrov. Memories of our town which had been annihilated by the Nazis and does not exist

any more [Księga Zambrów], red. Yom-Tov Lewinsky, Tel Aviv 1963, s. 627+69 j. ang., il., [H, Y, E]. Wydawca: The Zambrover Societes in USA, Argentina and Israel.

ZAREMBY KOŚCIELNE

- [36] – Le-zikron olam; di Zaromber jidn vos zajnen umgekumen al kidesz-haszem [Wiecznej pamięci Żydów z Zaremb...], [Nowy Jork] 1947, s. 68, il., mapa, [Y]. Wydawca: United Zaromber Relief.

Inne publikacje o charakterze wspomnieniowym, lub na takich materiałach oparte

- [37] – Białystok, Bilder Album... [Białystok. Album fotograficzny...], opr. D. Shon, Nowy Jork 1951, s. 386, [Y, E]. Wydawca: Białystoker Album Committee.
W większości bibliografii album ten zaliczany jest do ksiąg pamięci. Zawiera około 1200 fotografii.
- [38] – Herman Frank, Geklibene szriften, Nowy Jork 1954.
Treść w języku żydowskim dotyczy wspomnień dra Hermana Franka m.in. z Białegostoku.
- [39] – L. Hindes, Majne kinder – jorn af di Hejm – sztot Bialystok fun di yorn 1892-1905 [Moje dzieciństwo – miasto Białystok w latach 1892-1905], Boston 1963.
Książka w języku żydowskim, zawiera m.in. wspomnienia autora z dzieciństwa spędzonego w Białymstoku na przełomie XIX-XX w.
- [40] – Chajka Grossman, The Underground Army. Flighters of the Bialystok Ghetto, Nowy Jork 1987, s. 462, il., plany, [E].
Książka ta wcześniej wydana była w języku jidisz w Izraelu w 1950 r. [s. 447] oraz w języku hebrajskim w 1965 r.
- [41] – Berl Stern, Zikroynes fun szturmische jorn (Bielsk 1898-1907), Newark 1954.
Wspomnienia w języku żydowskim aktywisty PPS w Bielsku Podlaskim z lat 1898-1907.
- [42] – Meir Pekar, In the Bielsk Ghetto and the Camps.
- [43] – Jose Brojde, Zahronot fun e idiszen partizan ein di Bransker walder [Pamięci żydowskich partyzantów w brańskich lasach], Tel Aviv 1969, s. 255, fot. [Y].
Wspomnienia żydowskiego partyzanta z Brańska. Drugie wydanie w języku hebrajskim „B'Jarot Bransk” [W brańskich lasach], Izrael 1974.

- [44] – Max Wolkow [vel Wulkan], Remembar the days of old, Kansas City 1985.
Opracowanie opisujące m.in. młodość autora w Brańsku na przełomie XIX/XX w.
- [45] – Grace Goldman, A Family Saga. A Gathering of Memories, Haddanfield (New Jeresy) 1990.
Opracowanie opisujące m.in. pobyt autorki, amerykańskiej Żydówki, u rodziny w Brańsku i Milejczycach w 1932 r. (s. 33-36).
- [46] – Eva Hoffman, Shtetl. The Life and Death of a Small Town and the World of Polish Jews, Boston 1997, s. XI+269, il., [E]. Wydawca: Houghton Mifflin Company.
Książka traktuje o relacjach polsko-żydowskich na przestrzeni dziejów na przykładzie Brańska.
- [47] – Icchak Bloom, A sztetele in Pojlin [Miasteczko w Polsce], Nowy Jork 1940, II wyd. 1967, il., [Y].
Relacja autora z wizyty w Ciechanowcu przed 1937 r.
- [48] – Peretz Hirshbein, Majne kinder – jorn [Moje dziecięce lata], Warszawa 1932, [Y].
Dzieciństwo autora urodzonego w 1880 r. 3 km od Kleszczel.
- [49] – Abraham L. Goldstein, Zikrojnes fun majn lebn [Pamięci mego życia], Nowy Jork 1970, [Y].
Wspomnienia autora z pobytu w Łapach i w Stanach Zjednoczonych.
- [50] – S. Bonchek. Vi es gedenkt zik, Nowy Jork 1955, [Y].
Książka zawiera wspomnienia autora z Sokółki, Łomży i Warszawy.